

TİPOGRAFİK İNSANDAN ALGORİTMİK İNSANA

*Medya ve Dijital Kültür Bağlamında
Kuramsal Bir Çözümleme*

Dr. Öğr. Üyesi Erkan SOLMAZ

TİPOGRAFİK İNSANDAN ALGORİTMİK İNSANA

*Medya ve Dijital Kültür Bağlamında
Kuramsal Bir Çözümleme*

Yazarlar

Dr. Öğr. Üyesi Erkan SOLMAZ

ISBN: 978-625-382-415-0

E-ISBN: 978-625-382-416-7

DOI: 10.54637/vizetek.9786253824167

Copyright © Vizetek

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Vizetek Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketine aittir. Vizetek Yayıncılık'ın izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı, elektronik, mekanik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap, basılı elektronik (e-kitap) formatlarında yayımlanmaktadır.

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

Yayın Tasarımcısı / Koordinatörü: Ferit RESULOĞULLARI

Kapak Tasarımı ve Mizanpaj: Ahmet TUNÇDEMİR

Baskı: Ankara | Eylül, 2026

Seyranbağları Mah. İncesu Cad. 10/2 Çankaya/ANKARA

Tel.: (0312) 482 00 11

Web: www.vizetek.com.tr

E-mail: vizeteki yayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika No: 41575

Baskı: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık | 47479

ÖN SÖZ

Günümüzde ortalama bir medya kullanıcısı hem basılı kültüre hem de dijital ağlara aynı anda temas ediyor. Kullanıcı bir yanda bildirimlerin anlık uyarıcı doğasına kapılırken öte yanda hayati bilgilere zaman ve mekândan bağımsız erişebiliyor. Bu ikili yapıyı teknolojinin yararları veya zararları üzerinden okumak yerine bireyin bu ağlar içindeki özerkliğini sorgulamamız gerekiyor. Algoritmik sistemlerle çevrili bir dünyada insanın düşünceleri ve kararları gerçekten kendi iradesine mi dayanıyor? Yapay zekâ teknolojilerinin medya pratiklerimizi derinden şekillendirdiği bu dönemde algoritmalar tarafından yönetilen insan zihni işte bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturuyor.

Bu büyük dönüşümü kavramak için odağımızı bugünün dijital araçlarının ötesine taşımamız gerekiyor. Sözlü kültürde bilgi ritim, tekrar ve ortak bellek içinde var olurken yazı bu bilgiyi insan belleğinin dışındaki somut bir yüzeye taşıdı. Matbaa ise bu kaydı standartlaştırıp çoğalttı ve çok daha geniş bir dolaşım ağına entegre etti. McLuhan'ın tipografik insan kavramı bu tarihsel birikim içinde basılı sayfanın doğrusal yapısını, yeniden okuma imkânını ve bireyin düşünsel mesafe kurma eğilimini anlamamıza rehberlik ediyor (McLuhan, 2014). Bu çalışmada tipografik insanı geçmişe ait idealize edilmiş bir model olarak ele almıyoruz. Aksine bu kavramı, basılı kültürün inşa ettiği düşünme ve özneleşme biçimlerini görünür kılan analitik bir başlangıç noktası olarak konumlandırıyoruz.

Jacoby'nin modern düşünceye ilişkin eleştirisi, kitabın temel sorununu keskinleştiren bir uyarı sunuyor: “*Modern akıl artık düşünceyi düşünemez, sadece zaman ve mekana yerleştirebilir. Düşünme etkinliği, sınıflandırmanın edilginliği doğrultusunda çürüyor*” (Jacoby, 1996, s. 26).

Jacoby elbette doğrudan algoritmik sistemleri tartışmıyor. Ancak bu eleştiri, kullanıcıyı veri kategorilerine hapseden işlemler ile bu kategorileri sorgulayan düşünsel etkinlik arasındaki hayati ayrımı korumamıza yardım ediyor. Bugünün asıl sorunu yalnızca bilginin çoğalması değil. Sınıflandırma, sıralama ve ölçüm mekanizmaları giderek daha fazla düşünme ve karar verme ortamımızın parçası hâline geliyor.

Algoritmik insan kavramını tam da bu dönüşümü açıklamak için kullanıyoruz. Dijital kullanıcı iletişim kuruyor, içerik üretiyor, ağlar oluşturuyor ve kamusal dolaşıma katılıyor. Aynı faaliyetler eşzamanlı olarak veri üretimi, görünürlük ölçümü, sınıflandırma ve geri bildirim süreçleri içinde de gerçekleşiyor (Bucher, 2018; Cheney-Lippold, 2011; Zuboff, 2015). Bu nedenle algoritmik insanı pasif bir kullanıcı tipine indirgeyemeyiz. Eyleyen, üreten ve seçen özne, aynı zamanda ölçülen, profillenen ve sıralanan bir kullanıcıya dönüşüyor. Üretken yapay zekâ bu ilişkiye yeni bir katman daha ekliyor ve teknik sistem sembolik üretim, doğrulama ve sorumluluk süreçlerine doğrudan dâhil oluyor.

Bu kitabın temel sorusu son derece nettir: Yazılı ve basılı kültürün doğrusal, ardışık ve düşünsel mesafeye imkân veren öznesi olarak kavramsallaştırılan tipografik insan, elektronik, dijital ve üretken yapay zekâ ortamlarında nasıl bir dönüşüm geçiriyor? Temel tezimiz, bu dönüşümün tek yönlü bir teknolojik belirlenimle açıklanamayacağını savunuyor. Medya çevreleri bazı davranışları kolaylaştırırken bazılarını görünür kılıyor ve bazılarını geri plana itiyor. Ancak tüm bu etkiler eğitim, ekonomi, siyaset, kurumlar ve kullanıcı pratikleri içinde şekilleniyor. Bu yüzden tipografik insan ile algoritmik insanı birbirinden yalıtılmış iki kapalı tarihsel tür olarak tanımlamıyoruz. Aksine her iki kavramı, farklı medya

koşullarında belirginleşen düşünme, davranma ve özneleşme eğilimlerini karşılaştırmaya yarayan analitik kategoriler olarak ele alıyoruz.

Bu kitap, sözlü kültürde bellek ve aktarım sorunundan başlayarak çok katmanlı bir tarihi izliyor. Yazının kayda, matbaanın standardizasyona, elektronik medyanın eşzamanlılığa, dijital ağların veri ve görünürlüğe, algoritmik sistemlerin sınıflandırma ve gözetim süreçlerine, üretken yapay zekânın ise üretim, doğrulama ve sorumluluk ilişkilerine nasıl yeni katmanlar eklediği irdelenmektedir. Bu çalışma, iletişim tarihini doğrusal bir ilerleme anlatısı olarak kurmak yerine, eski ve yeni medya biçimlerinin birlikte var olduğu katmanlı bir medya ekolojisi içinde değerlendirmektedir. Temel amaç, araçlar arasında bir değer hiyerarşisi kurmadan her medya çevresinin hangi düşünme biçimlerini desteklediğini, hangi iktidar ilişkilerini görünür kıldığını ve insanın eylem alanını hangi koşullarda genişletip daralttığını açıklamaktır.

Benim için bu çalışmanın asıl meselesi, teknik sistemlerle kurduğumuz ilişkinin koşullarını görünür kılmak ve bu koşullar içinde düşünsel özerkliğin nasıl korunabileceğini tartışmaktır. Hız, kolaylık ve kişiselleştirme gündelik yaşamda bize gerçek imkânlar sunuyor. Fakat aynı süreçler dikkati, belleği, görünürlüğü ve sorumluluğu yeniden düzenliyor. Bu yüzden farklı kaynaklara dönebilmek, tepki hızını gerektiğinde yavaşlatabilmek, görünürlüğün hangi ölçütlerle dağıtıldığını sorgulayabilmek ve üretken yapay zekâ çıktılarında doğrulama ile insan sorumluluğunu açık tutabilmek hayati önem taşıyor. Bu kitap, bizi teknolojinin karşısına yerleştirmiyor. Aksine kendi araçlarımızla kurduğumuz ilişkinin hesabını verebileceğimiz bir düşünsel mesafeyi savunuyor.

Yazar Hakkında

Dr. Öğr. Üyesi Erkan SOLMAZ, 1984 yılında Van’da doğdu. 2012 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü’nden mezun oldu. Lisans eğitimi sürecinde TRT İstanbul Haber Merkezi, Ajans Press ve NTV Spor’da stajyer olarak görev yaptı. 2016 yılında Fırat Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2022 yılında ise İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı’nda doktora derecesini aldı. Akademik yaşamının yanı sıra uzun yıllar Türk halk oyunları alanında dansçı ve usta öğretici olarak faaliyet gösterdi; üniversiteler arası halk dansları müsabakalarında antrenör ve temsilci hakem olarak görev aldı. 2013 yılında Muş Alparslan Üniversitesi’nde başladığı akademik kariyerini Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi’nde Dr. Öğr. Üyesi olarak sürdürmektedir. Solmaz’ın gazetecilik ve medya çalışmaları, siyasal iletişim, iletişim sosyolojisi, dijital iletişim, yapay zekâ ve iletişim alanlarında yayımlanmış kitap, makale, bildiri ve proje çalışmaları bulunmaktadır. Solmaz, evli ve bir çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

I

Kaydın Ortaya Çıkışı: Söz, Yazı ve Bellek	1
--	----------

1.1. Sözlü Kültür, Bellek ve Aktarım.....	1
1.2. Belleğin Dışsallaştırılması: İşaretten Yazıya	3
1.3. Kayıt, Arşiv ve Bilgi Üzerinde Denetim.....	5
1.4. Farklı Kayıt Biçimleri: Quipu Örneği	6
1.5. Alfabe ve Düşüncenin Görsel Düzeni.....	7
1.6. İletişim Araçlarının Maddi Özellikleri: Zaman, Uzun ve Bilgi Tekelleri.....	10
1.7. Yazılı Kültürden Tipografik Kültüre Geçiş	12

II

Tipografik İnsanın Oluşumu:

Matbaa, Birey ve Kamusalılık.....	15
--	-----------

2.1. Matbaa ve Metnin Standartlaşması	15
2.2. Tipografik Uzun: Sayfa, Sıralama ve Düşünce	18
2.3. Tipografik İnsan: Okuma, Dikkat ve İçsellik.....	19
2.4. Basılı Kültür, Yurttaşlık ve Kamusal Alan	22
2.5. Basılı Medya, İdeoloji ve Rıza.....	23
2.6. Tipografik İnsanın Sınırları ve Elektronik Eşliğe Geçiş	25

III

Elektronik Eşik: Eşzamanlılık, Sahne ve Gösteri	27
--	-----------

3.1. Telgraf ve Elektriksel Zamanın Doğuşu	27
3.2. Televizyonik Görünürlük ve Mekânsızlık.....	30

3.3. Gösteri, Eğlence ve Kamusal Söylemin Dönüşümü	34
3.4. Elektronik Eşik: İzleyiciden Kullanıcıya	37

IV

Dijital Ağlar: Akış, Arayüz ve Görünürlük..... 41

4.1. Ağ Toplumu ve Akışlar Uzamı	41
4.2. Kitleleşme Öz İletişim ve Karşı-İktidar.....	44
4.3. Veri Tabanı, Arayüz ve Dijital Düzen	47
4.4. Şeffaflık, Görünürlük ve Benlik Sunumu.....	50

V

Algoritmik İktidar:

Sınıflandırma, Gözetim ve Veri Ekonomisi 55

5.1. Algoritmik Kimlik ve Sınıflandırma	55
5.2. Gözetim Kapitalizmi ve Davranışsal Veri	58
5.3. Platform Altyapısı, Yönetişim ve İktidar	60

VI

Algoritmik İnsan: Tüketim, Arayüz ve Gönüllü Uyum 63

6.1. Bağlantısallık, Yalnızlık ve Süreklilik	64
6.2. Simülakr, Tüketim ve Hipergerçeklik.....	66
6.3. Algoritmik İnsan: Arayüz, Emek ve Davranış	70
6.4. Türkiye’de Algoritmik Rıza, Platformlaşmış Kamusal ve Doğrulama.....	74
6.5. Algoritmik İnsanın Portresi: Tepkisellik, Optimizasyon ve Gönüllü Uyum	79

VII

Katmanlı Medya Ekolojisi ve Özerklik Sorunu 83

7.1. Katmanlı Medya Ekolojisi: Süreklilik ve Yeniden Eklemlenme	83
7.2. Eski ve Yeni Medya Biçimlerinin Birlikte İşleyişi	85

7.3. Katmanlı Özne: Dikkat, Bellek ve Eylemlilik.....	87
7.4. Dijital Özerklik: Eylemlilik, Eleştirel Mesafe ve Görünürlük	90
7.5. Katmanlı Medya Ekolojisinden Üretken Yapay Zekâya	95
VIII	
Üretken Yapay Zekâ Çağında Algoritmik İnsan	97
8.1. Model, Algoritma, Sistem ve Platform Ayrımı	97
8.2. Üretim, Ortak-Yazarlık ve Benliğin Teknik Aracılığı.....	99
8.3. Veri, Altyapı ve Yönetişim	100
8.4. Doğrulama, Sorumluluk ve İnsan-Makine İş Bölümü	102
8.5. Algoritmik İnsanın Güncel Sınırı.....	103
Sonuç	107
Kaynaklar	111

GİRİŞ

İletişim teknolojilerinin tarihsel gelişimi, yeni araçların hangi tarihlerde ortaya çıktığını sıralamanın ötesinde bir dönüşüme işaret etmektedir. Sözün yazıya aktarılması, yazının çoğaltılması, ses ve görüntünün elektronik ortamda dolaşıma girmesi ve iletişimin dijital ağlar üzerinden gerçekleşmeye başlaması, bilginin üretilme ve aktarılma biçimlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklikler aynı zamanda insanın bilgiyle, çevresiyle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkinin farklı iletişim ortamlarında nasıl biçimlendiği sorusunu gündeme getirmektedir (McLuhan, 1964; Ong, 2002).

İletişim araçlarının mesaj taşıma işlevi, bu dönüşümün yalnızca bir boyutunu oluşturmaktadır. Bir iletişim aracının maddi özellikleri, bilginin kaydedilme, saklanma ve dolaşıma girme koşullarını etkileyebilir. Söz konusu etkiler toplumsal, ekonomik ve siyasal ilişkiler içinde biçimlenmektedir. Maigret'nin de vurguladığı gibi medya, içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler ve güç yapılarıyla birlikte değerlendirilmelidir (Maigret, 2014). Innis'in iletişim araçlarının maddi özellikleri ile zaman ve mekân arasındaki ilişkiye yönelik yaklaşımı ile McLuhan'ın medyayı insanın duyuşsal ve toplumsal çevresini etkileyen bir yapı olarak değerlendirmesi, iletişim teknolojilerinin bu yönünü anlamak açısından önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır (Innis, 1950; McLuhan, 1964).

Bu çalışmanın temel çıkış noktası iletişim araçları ile insan arasındaki bu ilişkidir. Kitapta cevap aranan temel soru, yazılı ve basılı kültürün etkisiyle biçimlenen tipografik insanın elektronik ve dijital medya ortamlarında nasıl bir dönüşüm geçirdiğidir. Tipografik insan kavramı, McLuhan'ın matbaa